УДК 378.035+378.064.2

Кришталь Д.О., Кришталь Д.Д.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Дана стаття присвячена висвітленню структурно-змістовних і процесуальних особливостей соціалізації та індивідуалізації, особливу увагу приділено з'ясуванню закономірностей і механізмів протікання цих процесів. Також, значна частина статті спрямована на ознайомлення аудиторії з історичними віхами становлення соціалізації як окремої категорії в системі понять сучасної педагогіки. У підсумку даної статті авторами обґрунтовано, що потреба соціалізації особистості пов'язана з тим, що соціальні якості не передаються генетично, а засвоюються, виробляються індивідом, а це в свою чергу вимагає активної і дієвої взаємодії із соціальним оточенням.

Ключові слова: соціалізація, виховання, сфера соціалізації, функція соціалізації.

Серед основоположних категорій сучасної педагогіки виділяються навчання, виховання, розвиток і освіта особистості. Категорія соціалізації входить в систему понять сучасної педагогіки, набуваючи все більш актуального значення, пов'язана з вирішенням широкого спектра проблем залучення кожного індивіда до найбільш значущих реалій навколишньої дійсності, до основ сучасної цивілізації, загальнолюдських і національних цінностей культури.

Визначаючи «виховання» як найбільш загальну категорію педагогічної науки, слід розглянути ступінь відповідності цього поняття дефініції «соціалізація». Як вказує А. Реан, виховання по суті являє собою керований і цілеспрямований процес соціалізації [6]. Однак було б спрощено уявляти собі справу так, ніби в освітніх установах соціалізація завжди має цілеспрямований характер, а в неформальних об'єднаннях -навпаки. Соціалізація може одночасно виступати і як цілеспрямований і нерегульований процес. Наприклад, на занятті курсант засвоює не тільки навчальний матеріал, а й ті соціальні правила, які декларуються викладачем.

Це збагачує соціальний досвід особистості за рахунок того, що з точки зору суб'єкта виховного процесу може з'явитися супутнім, «випадковим». В цьому випадку відбувається не тільки закріплення певних правил і норм, а й привласнення реально випробуваного або спостережуваного досвіду соціальної взаємодії викладачів, начальницького складу і курсантів як між собою, так і всередині соціальної групи. Цей досвід може носити або позитивний, цілеспрямований характер, співпадаючи з цілями виховання, або негативний, протилежний їм.

Метою даної статті є висвітлення структурно-змістовних і процесуальних особливостей соціалізації та індивідуалізації та з'ясування закономірностей і механізмів протікання цих процесів.

Науковий термін «соціалізація» з'явився наприкінці XIX століття. Його вперше застосував американський соціолог Ф. Гіддінгс у значенні, яке було близьким до сучасного тлумачення цього поняття: «…розвиток соціальної природи або характеру індивіда…», «…підготовка людського матеріалу до соціального життя…» [9]. Розгорнуті дефінітивні характеристики феномену соціалізації вперше з'явились у працях американських соціальних психологів А. Бандури, Дж. Кульмана та ін. у 40-50-х роках XX століття.

Розгорнута соціологічна теорія, розроблена Т. Парсонсом, трактує поняття «соціалізація» як процес цілковитої інтеграції особистості в соціальну систему, під час якої відбувається її соціальна адаптація. У традиціях цієї школи соціалізація розкривається через поняття «адаптація». Тобто, індивід «вбирає» в себе суспільні цінності в процесі спілкування зі «значущими іншими», у результаті чого наслідування загальнозначущих нормативних стандартів стає частиною його мотиваційної структури [4].

Сьогодні в науковій літературі термін «соціалізація» не має єдиного трактування. Наприклад, А. Петровський і М. Ярошевський визначають соціалізацію як «…процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, що здійснюється у спілкуванні та діяльності. Соціалізація може відбуватися як в умовах стихійного впливу на особистість різних обставин життя в суспільстві, які носять іноді характер різноспрямованих чинників, так і в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування особистості» [9].

Так само соціалізація трактується у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «…процес засвоєння людиною певної системи знань, норм та цінностей, що дозволяють їй функціонувати як повноправний член суспільства, включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, які впливають на її формування».

З цієї ж точки зору розглядає соціалізацію А. Мудрик. Він зазначає, що «…розвиток людини у взаємодії та під впливом навколишнього середовища в найзагальнішому вигляді можна визначити як процес і результат її соціалізації, тобто засвоєння та відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку та самореалізації в тому суспільстві, в якому вона живе. Соціалізація відбувається як у процесі стихійної взаємодії людини з навколишнім середовищем і стихійного впливу на неї різних, часто різноспрямованих обставин життя суспільства, так і у відносно керованому державою процесі впливу на ті чи інші категорії людей, а також у процесі цілеспрямованого створення умов для розвитку людини» [3].

В унісон з наведеними трактуваннями звучить визначення феномену соціалізації М. Кордуєллом, який зауважив, що соціалізація – це процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин. У процесі соціалізації людина засвоює переконання та суспільно

схвалені форми поведінки, необхідні їй для нормального життя в суспільстві [8].

Нічого принципово нового не містить і лаконічне визначення А. Кравченка: «…соціалізація являє собою процес засвоєння культурних норм і соціальних ролей. Він означає перетворення людини в соціального індивіда, зрілий різновид якого йменується особистістю» [8]. У цьому визначенні ми не погоджуємось з твердженням, що особистість є лише соціально зрілим індивідом, оскільки неможливо визначити критерії соціальної зрілості.

За поглядами Т. Шибутані, соціалізація являє собою лише безперервну адаптацію людини до свого оточення. Під час цього процесу вона формує здатність передбачати реакції інших людей та пристосовується до них [9].

Спираючись на принцип діяльнісної сутності людини, її професійної активності, Г. Андреєва трактує соціалізацію як діалектичний процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; а з іншого – активне відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Перший бік процесу соціалізації – це характеристика того, як середовище впливає на людину; другий – характеристика моменту впливу людини на середовище за допомогою діяльності [2].

Аналізуючи зазначені вище визначення соціалізації особистості, ми виокремили такі її основні характеристики:

формувальна – особистість людини формується в процесі соціалізації, в результаті якої вона стає суспільною істотою;

культурно-соціальна – зміст соціалізації особистості людини детермінується тими культурними цінностями та соціальними нормами, що функціонують у суспільстві, в якому вона живе;

адаптивна – під час соціалізації людина адаптується до соціуму – середовища свого перебування, розвивається і функціонує згідно з його вимогами;

функціональна – існує дві функції соціалізації: зовнішня, що забезпечує адаптацію людини до соціуму, та внутрішня, яка спонукає до саморозвитку, самореалізації і самоактуалізації особистості людини в цьому соціумі;

безперервності – соціалізація є безперервним процесом, що здійснюється цілеспрямовано та стихійно і завершується лише зі смертю людини.

Як об'єкт наукового пізнання соціалізація носить полісистемний та поліфункціональний характер. Тому створення теорії цього феномену вимагає поєднання філософського, соціологічного, культурологічного, антропологічного, педагогічного і психологічного підходів. Здійснений нами аналіз цих підходів засвідчив, що всі вони так чи інакше тяжіють до однієї з двох парадигм, які відрізняються між собою розумінням ролі самої людини в процесі її соціалізації.

Оскільки соціалізація за своїм змістом – це процес становлення особистості, що починається з перших хвилин життя людини, то він здійснюється, як визначає Г. Андрєєва, у трьох сферах, загальною

характеристикою яких є процес розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом:

провідною сферою соціалізації є діяльність. Під час усього процесу соціалізації індивід постійно засвоює нові види діяльності. При цьому відбувається три важливих процеси: орієнтування в системі зв'язків, що існують у кожному виді діяльності і між її різними видами; центрування на основній діяльності, зосередження уваги на ній, підпорядкування їй решти діяльностей; засвоєння особистістю під час реалізації діяльності нових ролей та осмислення їх значущості;

друга сфера соціалізації – *спілкування*. Вона розглядається в контексті соціалізації також з боку розширення і поглиблення спілкування, оскільки воно нерозривно пов'язане з діяльністю. Розширення спілкування слід розуміти як збільшення соціальних контактів людини та їх специфіки на кожному віковому відрізку. Щодо поглиблення спілкування, то це передусім перехід від монологічного спілкування до діалогічного, децентрація, тобто, уміння орієнтуватись на партнера, більш адекватне сприймання його;

третя сфера соціалізації – *розвиток самосвідомості особистості: самоорганізації, саморегуляції, самоконтролю, самовизначення, самооцінки*. Самосвідомість формується впродовж усього періоду соціалізації. Можна сказати, що процес соціалізації є становленням «Я-концепції» людини, яка складається впродовж її життя під впливом багатьох соціально-психологічних і психолого-педагогічних чинників. Розвиток самосвідомості в динамічній структурі соціалізації – контрольований процес, що визначається постійним набуттям соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності та спілкування. Хоча самосвідомість належить до найглибших характеристик особистості, її розвиток не може відбуватись поза діяльністю: лише в ній постійно здійснюється певна «корекція» уявлення суб'єкта про себе порівняно з уявленнями про нього, які складаються в інших людей [9].

Отже, процес соціалізації може бути зрозумілим лише як єдність змін усіх трьох зазначених сфер. Вони, узяті в цілому, створюють для індивіда дійсність, в якій він діє, пізнає і спілкується, освоюючи не лише взаємини та форми діяльності найближчого мікросередовища, а й широкий спектр системи соціальних відносин. Разом із цим засвоєнням індивід вносить в неї свій досвід, свій творчий підхід. Тому немає іншої форми засвоєння дійсності, крім її активного перетворення [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що соціалізація є результатом взаємодії трьох основних чинників: біологічних якостей індивіда, соціального виховання та його особистого досвіду (особистої, індивідуальної діяльності). Від того, які гени закладено в людині, багато в чому залежить її розвиток, особливо на ранній стадії. У процесі соціалізації первинна активність індивіда стимулюється його природними біологічними потребами. Але, вирішально-визначальне значення має соціальне оточення, в якому людина живе і формується. Суспільство за допомогою своїх представників надає індивіду соціальні способи задоволення цих потреб (форми діяльності).

Ми вважаємо правомірним розрізняти первинну і вторинну соціалізацію. Для системи середньої освіти доцільно стверджувати пріоритет первинної соціалізації, спрямованої не тільки на когнітивне виховання (навчання), а й на формування узагальненого досвіду дійсності. Згідно підходу П. Бергера та Т. Лукмана, вторинна соціалізація являє собою придбання специфіко-рольового знання, коли ролі прямо чи опосередковано пов'язані з поділом праці. У радянській психології поняття первинна і вторинна соціалізація розуміються в системі цілісного визначення процесу.

Найбільш відомий підхід Б. Ананьєва, в межах якого соціалізація розглядається як двоспрямований процес, що означає становлення людини як особистості й як суб'єкта діяльності. Кінцевою метою такої соціалізації є формування індивідуальності. Таким чином, соціалізація виступає необхідним механізмом становлення індивідуальності, який побудований на парадигмі «від соціального до індивідуального».

Джерелами вторинної соціалізації особистості у науковій літературі визначено:

первинний досвід, пов’язаний із періодом раннього дитинства;

передача суспільного досвіду через систему соціальних інститутів;

взаємний вплив особистості та її соціального оточення в процесі спілкування і спільної діяльності;

процеси саморегуляції особистості, які співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль. При цьому особистість активно засвоює соціальні норми, а система саморегуляції формується та розвивається в процесі інтеріоризації соціальних установок і цінностей [8; 9].

Отже, соціалізація відбувається за допомогою різних впливів, що діють на макро- та мікрорівнях.

На макрорівні суспільство здійснює цілеспрямовані впливи на формування особистості посередництвом агентів та інститутів соціалізації через засоби масової комунікації (телебачення, радіо, періодичні видання), релігію, мистецтво, право, традиції, звичаї, формуючи переконання, світогляд, ціннісні орієнтації, диспозиції особистості. Агентами соціалізації є окремі люди, які відповідають за засвоєння культурних норм і соціальних ролей Як інститути соціалізації виступають конкретні групи людей, що впливають на процес соціалізації та його організацію. У цих групах особистість безпосередньо здобуває досвід, засвоює соціальні норми і цінності [1].

До інститутів соціалізації належать як ті установи, організації, основним завданням яких є соціалізація індивідів, так і ті, для яких виконання цього завдання є побічним. До перших належать всі освітні дошкільні установи, середні та вищі навчально-виховні заклади, до других – решта інституцій, що так чи інакше впливають на соціалізацію.

Доцільно виокремити такий інститут соціалізації, як група ровесників. Вона є своєрідною школою життєвого досвіду, який не можуть забезпечити інші інститути. В юнацькому віці цей інститут є дуже важливим, оскільки допомагає вирішити багато психологічних проблем, пов’язаних із труднощами переходу до

дорослого життя. Спілкування з ровесниками є важливим каналом інформації, видом емоційного контакту, а також специфічним видом діяльності і міжособистісних відносин. Під час цього спілкування у людини виробляються навички соціальної взаємодії, збільшується набір її соціальних ролей, розширюється уявлення про власну особистість. Отже, група ровесників дає досвід спілкування з рівними, досвід спільної діяльності та засвоєння пов’язаних із цією діяльністю нових ролей.

Сучасна психологія відстоює ідею, згідно з якою соціальність розглядається як вроджена властивість індивіда. При цьому сам процес соціальної адаптації слід визначати як соціально-розвиваючий, а не обмежуватися констатацією *активно-пристосувальної* складової. Сам процес соціалізації відбувається з певною метою, але з непрогнозованим кінцем, так як протікання його пов'язане з усім онтогенезом людини. Звідси випливає зумовлена неповнота самого процесу, відсутність кінцевої точки, а разом із тим і неможливість застосування універсального, побудованого на принципах формалізації апарату дослідження та опису цього процесу.

Соціалізація особистості відбувається в процесі цілеспрямованого виховання, яке здійснюється за допомогою підготовки кожного покоління до життя з урахуванням соціокультурної ситуації. Як відомо, в сучасній науці прийнято виділяти і обґрунтовувати дві концепції походження виховання, засновані на положеннях еволюційно-біологічної і психологічної теоріях [7].

Так, представники еволюційно-біологічної теорії (Ш. Летурно, Дж. Сімпсон, А. Еспінас) виховну діяльність сучасних людей зіставляють з діяльністю первісної людини, для якого характерним явищем виступала турбота про своє потомство. Протилежною цій точці зору виступає психологічна теорія (П. Монро), яка бачить зародження соціального феномена виховання в прояві наслідувального інстинкту у дітей, які повторюють поведінку дорослих.

Незважаючи на певні відмінності у трактуванні соціального сенсу виховного процесу, характерним є той факт, що представники обох соціально-педагогічних теорій обґрунтовано вважають первісне виховання поступовим пристосуванням підростаючого покоління до існуючого порядку речей. Зокрема, родоначальник психологічної теорії П. Монро вказував на те, що світ первісної людини зосереджений в сьогоденні. У неї відсутня свідомість як минулого, так і майбутнього, тому виховання для неї є лише тільки пристосування до середовища.

У сучасній психолого-педагогічній теорії вважається можливим враховувати наступність різних форм розумової діяльності у деяких вищих тварин і у людини при розгляді питання про походження виховання. Разом із тим, цей напрям пошуку неминуче призведе до необхідності розподілу понять «адаптація» і «соціалізація». Адаптація є пристосування людини до навколишнього середовища, але для первісного суспільства даний процес хоч і виступав домінуючим, але привів до прояву певних елементів соціалізації.

У зв'язку з цим одним із найважливіших напрямів освітнього досягнення зазначених цільових орієнтирів виступає реалізація інтегративної єдності педагогічних впливів на особистість дорослішає людини, зумовлює

максимальну ефективність процесів соціалізації та виховання особистості і розуміється як безумовна креативна освітня цінність [1; 3; 5; 7].

Продуктивне вирішення означеної педагогічної проблеми передбачає звернення до методологічних основ взаємодіючої цілісності цих процесів.

Слід підкреслити, що «соціалізація» і «виховання» вже спочатку, за своєю суттю єдині в своєму розрізненні, оскільки цілісність індивідуального життя (так само як і підготовка до індивідуальної цілісності її проживання) передбачає і вважає взаємообумовлені єдність передбачуваного і стихійного, організованого і випадкового, навмисного і спонтанного.

Методологічна інтерпретація процесу соціалізації та виховання особистості базується на інтегративному співвідношенні частини і цілого аналізованого педагогічного феномена і підіймається в своєму освітньому розумінні на рівень поліфункціональної ціннісної цілісності.

Категорія єдності що поєднує становить сукупність закономірних зв'язків між метою, змістом, методами і умовами розглянутих процесів, які зумовлюють появу у виникаючої (що стає) цілісності нових властивостей і закономірностей. На думку філософів, саме зв'язок виступає як ціле, тоді як явища (предмети) видаються в якості його частин, причому властивості цілого несвідомих до властивостей складових його компонентів.

У феноменологічному (фактологічному, за А. Лосєвим) відношенні єдність (одиниця), у тому числі, представлене у статусі окремої множини, є наочно дане одиничне, взаємозв'язок і взаємодія складових частин якого дозволяє здійснювати (виробляє) єдине, цілісне враження (т .н. «синтетичну єдність»).

Однією із сутнісних ознак єдності як цілісного утворення виступає його інтегративність, яка передбачає виникнення нового у процесі розвитку, появу нових типів цілісності, виникнення нових структурних рівнів і їх ієрархічну підпорядкованість, різноманітні види системного структурування [4].

У зв'язку з цим деякі дослідники вважають, що співвідношення феномену виховання з іншими розвивальними факторами допускається завдяки принципу додатковості, який використовується у педагогіці у разі її виходу за межі «своєї» компетенції: «Цілісність розвитку людини забезпечується як стихійним процесом соціалізації, так і відносно альтернативним йому цілеспрямованим процесом виховання. До того ж, ці процеси описуються різними класами понять: соціалізація - термінами соціології та психології, виховання - визначеннями педагогічними. Тому їх слід розглядати як додаткові одне одному»(Л. Новікова) [7]. Ми б додали - взаємодоповнюють одне одного.

Принцип додатковості, з одного боку, дозволяє вважати виховання тільки одним із соціальних чинників розвитку людини і, тим самим, робить можливим подолання «виховання центризму» в сукупному визначенні обставин особистісного становлення.

З іншого боку, принцип додатковості цілком виразно розкриває глибинний за своєю суттю зв'язок феноменів виховання і соціалізації, оскільки розвиток дорослішає людини в сучасному суспільстві відбувається в ситуації постійних змін в усіх сферах життя, а тому певна (педагогічно що задається)

регламентованість виховання неминуче передбачає доповнення відомою не регламентованістю соціалізації.

Тому відповідно до названого принципу соціальне виховання повинно допомогти людині продуктивно сприйняти нові цінності, успішно «вписатися» в змінилися реалії життя і знайти способи самореалізації, адекватні цим обставинам.

Отже, необхідність соціалізації пов'язана з тим, що соціальні якості не передаються генетично, а засвоюються, виробляються індивідом, що вимагає активної діяльності.

Використана література:

1. *Безпалько О. В. Соціальна педагогіка та соціальна робота у сучасномуосвітологічному просторі [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько // Освітологічний дискурс. – 2011. – Випуск 3. – Режим доступу :http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html*
2. *Выготский Л. С. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский / Под ред.А. М. Матюшкина. Собр. соч. в 6-ти тт. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. –С. 145–146.*
3. *Мудрик А. В. Социальная педагогика : Учеб.для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. –М. : Издательский центр "Академия", 2000. – 200 с.*
4. *Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посібн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 446 с.*
5. *Ромм Т. А. Социальное воспитание : эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск : Наука; изд-во НГТУ. –2007. – 380 с.*
6. *Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.*
7. *Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за ред. І. Д. Звєрєвої. – К. :Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.*
8. *Соціальна педагогіка : словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алєксєєнко. – Вінниця : Планер, 2009. –542 с.*
9. *Соціальна педагогіка : Навч. посіб. / А. Й. Капська, Л. І. Міщик,З. І. Зайцева, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. М. Ковчина, О. А. Кузьменко, І. М. Пінчук, Н. П. Пихтіна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова,Укр. держ. центр соц. служб для молоді. – К., 2000. – 264 с.*

КРЫШТАЛЬ ДМИТРИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ, КРЫШТАЛЬ ДИАНА ДМИТРИЕВНА, *Социализация как категория современных психолого – педагогических наук.*

Данная статья посвящена освещению структурно-содержательных и процессуальных особенностей социализации и индивидуализации, особое внимание уделено выяснению закономерностей и механизмов протекания этих процессов. Также, значительная часть статьи направлена на ознакомление аудитории с историческими вехами становления социализации как отдельной

категории в системе понятий современной педагогики. В заключении данной статьи обосновано, что потребность социализации личности связана с тем, что социальные качества не передаются генетически, а усваиваются, вырабатываются индивидом, а это, в свою очередь, требует активного и действенного взаимодействия с социальным окружением.

Ключевые слова: социализация, воспитание, сфера социализации, функция социализации.

***KRUSHTAL DMYTRO, KRUSHTAL DIANA,** Socialization as a category of modern psychology - pedagogical sciences.*

This article focuses on highlighting the structural-semantic and procedural features of socialization and individualization, special attention is dedicated to the patterns and mechanisms of these processes. Also, it is aimed at familiarizing the audience with the historical milestones of becoming of socialization as a separate category in the system of concepts of modern pedagogy. In the end of this article the authors substantiated that need of socialization due to the fact that social skills are not genetically transmitted, and absorbed and produced by the individual, and this in turn requires active and effective interaction with the social environment.

Keywords: socialization, education, the scope of socialization, socialization function.

УДК 378.092.03/01– 055.87

Міхеєва О. Ю.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

В статті охарактеризовано поняття соціальної підтримки та визначено основні її принципи, представлено основні форми та методи соціальної підтримки сімей.Дана характеристика принципів соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, детально описані принципи наснаження, мотивації до змін, врахування сильних сторін сім'ї, охарактеризовано мережу соціальної підтримки сімей. Визначено та описано підходи, що використовуються у роботі сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Ключові слова: соціальна підтримка, принципи підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, наснаження, мотивація до змін, сильні сторони сім'ї.

Сім'я на сьогодні залишається основним і головним інститутом виховання дітей. Але не кожна сім'я може впоратися з тими проблемами, з якими стикається у процесі свого розвитку та функціонування, що негативно впливає на її життєдіяльність та прояв комплексу проблем, що порушує